

ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ
ΖΩΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ
ΠΡΟΣΧΕΙΡΟΣ

Όταν αυξάνουν οι απαγορεύσεις
οί άνθρωποι γίνονται φτωχότεροι
δταν τὰ όπλα πλεονάζουν, τὸ χάος επικρατεῖ
δταν πληθαίνουν οί επιθέσεις αυξάνουν τὰ συστήματα
δταν οί νόμοι πολλαπλασιάζονται παράνομοι ξεπηδοῦν.

Λάο Τσέ

Τό βιβλίο αὐτό ἀποτελεῖ ἀνατύπωση τοῦ
«Ζωόδια, ἀνθρωπότητος»
πού εἶχε ἐκδοθεῖ στήν Ἀλεξάνδρεια τὸ 1917 σὲ
μετάφραση κι εἰσαγωγή τοῦ Γ. Βρισμιτζάκη

ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

**ΖΩΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ**

Μετάφραση
Γιώργος Βρισμιτζάκης

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ: Ζωικότητα και Ανθρωπότητα
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Γιώργος Βρισμιτζάκης
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ
Βαλτετσίου 53
ΑΘΗΝΑ 106 81
τηλ. 38.02.040

‘Η φιλοσοφία τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Μιχαὴλ Μπακούνιν

Διαβάζοντας κανεὶς τὸν Μπακούνιν, ἔστω καὶ ἀφοῦ θὰ ἔχει ἤδη διαβάσει καὶ ἀπορροφήσει ὅλη τὴ SUBSTANTIFIQUE MOELLE ἐνὸς Ἑμερσον¹, ἐνὸς GUTAU² καὶ ἐνὸς Νίτσε ἀκόμα, δὲν αἰσθάνεται καμμιά κατάπτωση, δὲ βλέπει καμμιά ἀπόστασι οὐσιώδη πού νὰ χωρίζει τὸν πρῶτο ἀπὸ οἰοδιήποτε ἀπὸ τοὺς δευτέρους. Ἡ φιλοσοφία καὶ τῶν τέσσερων αὐτῶν φιλοσόφων τῆς ζωῆς εἶναι κατὰ βάθος ἡ ἴδια. Ἄλλ’ ὁ καθένας τοὺς σύμφωνα μὲ τὴν ἐποχὴ πού ζοῦσε, τὸ ἰδιαίτερό του περιβάλλον, τοὺς ὄρους τῆς ζωῆς του, τὶς ιδιότητες τῆς φυλῆς στὴν ὁποίαν ἀνῆκε καὶ τέλος τὴν ιδιοσυγκρασίαν του, ἐξέθεσε τὶς ἰδέες του μὲ ἓνα διαφορετικὸ τρόπο. Ὁ Ἑμερσον ἔχει τὸ πλούσιο τοῦ ὕψους, τὸ ὁποῖον καμμιά φορὰ χειρίζεται μὲ ὑπέροχη μαεστρία ὅπως ἐκφράσει ἰδέες ὄχι καὶ τόσο βαθυές, ὁ GUTAU ἔχει τὴ χάρη καὶ τὴ νότα ἐνὸς πόνου τοῦ ὁποῖου τὸ βαθυὰ ἀνθρώπινο μετριάζει ἐκεῖνο πού ἔχει τὸ νεανικόν, ὁ Νίτσε ἔχει τὸ πάθος, τὸ ἄτακτο, τὸ ὀρμητικόν, τὴ περιέργη τάση πρὸς τὸ ἀκατόρθωτο,

1) Ἑμερσον ἀμερικανὸς φιλόσοφος (1803-1882).

2) Ζὰν Μαρία Γκυγιώ. Συγγραφέας τῆς περίφημης (1885) «Ἠθικῆς χωρὶς ὑποχρέωσι καὶ ἐπικύρωσι» πού ἐντυπωσίασε πολλοὺς συγχρόνους του, ὅπως π.χ. τὸν Κροπότκιν.

πρὸς τὸ ἀπρόσιτο· θάλλεγε κανείς πὸς δίπλα σαυτόους τοὺς προφητικούς ἤρωες τῆς ζωῆς, δὲν μένει θέσει γιὰ κανένα ἄλλο, πὸς ὄλες οἱ θέσεις εἶναι πιασμένες. Πλάνη! Ὁ Μπακούνιν βαδίζει στὴν ἴδια γραμμὴ μὲ τὰ μεγάλα αὐτὰ πνεύματα, ντυμένος μιὰ κόκκινη ἀμφίεση, σκεπασμένος ἀπὸ ἓνα σύννεφο καπνοῦ, ἄκαμπτος πρόσκοπος τῆς πρωτοπορείας τῆς ἀνθρωπότητος πὺ σκέπτεται.

Ποῦ βρίσκεται τὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ στὸ πνεῦμα τοῦ Μπακούνιν πὺ τὸν θέτει τόσο ψηλά, ἀνάμεσα στοὺς σκεπτόμενους τῆς ἀνθρωπότητος; Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ τὸ ὀφείλει στὴ λογικὴ του, σὲ μιὰ λογικὴ ἀλύγιστη καὶ ζωντανὴ πὺ δὲν ἀνέχεται κανένα συμβιβασμὸ μὲ τὰ ἀδύναμα συναισθήματα καὶ δὲν δελεάζεται ἀπὸ κανένα σόφισμα. Ἡ λογικὴ τοῦ Μπακούνιν, ταυτίζεται μὲ τὴν ὀρμὴ τῆς δημιουργικῆς ζωῆς. Ὀπλισμένος μαυτὴν, ὁ Ρῶσσοσ φιλόσοφος, φαίνεται σὰν νὰ περιφρονεῖ κάθε καλλονή, κάθε φράση, κάθε σχῆμα τοῦ ὀποῖου ἡ ὀμορφιὰ ἢ ἡ δύναμη δὲν ἀπορρέει ἀπ' αὐτὴν. Αὐτὴ ἡ λογικὴ δίδει στὸ ἔργο τοῦ Μπακούνιν μιὰ θαυμάσια ἐνόητα, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη δίδει στὸν ἀναγνώστη μιὰν ἡσυχία, διότι αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸ του, ὅτι ἐδῶ δὲν βρίσκεται μπροστὰ σὲ ἓνα ρήτορα ἢ ἓνα σοφιστὴ: τὰ περισσότερα ἔργα τοῦ Μπακούνιν ἐγράφηκαν ἐξ ἄλλου, τυχαία μπορεῖ νὰ πει κανείς. Ἀνταποκρίνονται στὶς ἀνάγκες τῆς ἐπαναστατικῆς ζωῆς του: πολλὰ ἀπ' αὐτά, στὴν ἀρχὴ συνταχτῆκανε μὲ τὴ μορφὴ γράμματος καὶ προσορίζονταν γιὰ κάποιον φίλο ἢ γιὰ καμμιά ἐπαναστατικὴ ἐνωση. Σὰν ἓνα παράδειγμα τῆς ἀλύγισης λογικῆς τοῦ Μπακούνιν θὰ δώσω τὴν ἐξῆς φράση του, πὺ συχνὰ ἔχει γίνε τὸ θέμα ἐμπαθῶν συζητήσεων.

«Τὸ νὰ λέμε πὸς ὁ θεὸς δὲν εἶναι ἐνάντιος μὲ τὴ λογικὴ, εἶναι σὰν νὰ διαπιστώνουμε ὅτι συνταυτίζεται ἀπολύτως μὲ δαύτη, ὅτι δὲν εἶναι ὁ ἴδιος ἄλλο ἀπὸ τὴ λογικὴ, δηλ. τὸ ρεῦμα καὶ ἡ φυσικὴ ἐξέλιξη τῶν πραγ-

μάτων, δηλ. πὸς θεὸς δὲν ὑπάρχει. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ θεοῦ ἄρα δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνει κάτι παρὰ ὡς ἄρνηση τῶν φυσικῶν νόμων, ἀπ' ὅπου φθάνουμε σαυτὸ τὸ ἀναίρετο δίλημμα: Θεὸς ὑπάρχει, ἄρα δὲν ὑπάρχοντε φυσικοὶ νόμοι κι' ὁ κόσμος παρουσιάζει ἓνα χάος. Ὁ κόσμος δὲν εἶναι ἓνα χάος, εἶναι διευθετημένος μέσα του, ἄρα θεὸς δὲν ὑπάρχει».

* * *

Δὲν εἶναι ἄσκοπο — ἔξω πού τὸ πρᾶγμα φαίνεται στὴν ἀρχὴ καὶ ἐντελῶς περιέργο — νὰ παραβάλλει κανεὶς τὶς ιδέες ἐνὸς ἐπαναστάτη σὰν τοῦ Μπακούνιν, μὲ ἐκείνες ἐνὸς ἄλλου φιλόσοφου, πού ἔζησε ὅσο μπόρεσε μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ πού φαίνεται εἶχε σὰν ἀρχὴ στὸ βίο του τὸ «λάθε βιώσας» τῶν ἐπικουρικῶν, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴ σκέψη του αὐτή:

«Ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος πού ζεῖ ἀνάμεσα στοὺς ἀμαθεῖς, προσπαθεῖ ὅσο μπορεῖ νὰ ἀποφεύγει τὶς εὐεργεσίες τους».

Ἐννοῶ τὸ Σπινόζα.

Πρῶτος μού φαίνεται ὁ σοφὸς μεταφραστὴς καὶ μελετητὴς τοῦ Σπινόζα ὁ CHARLES APPUHN, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εὐτύχησα νὰ ἀκούσω τὰ πρῶτα φιλοσοφικὰ διδάγματα, ἐπέστησε τὴ προσοχὴ στὸν ὁμοίμορφο σχεδὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ρώσσος φιλόσοφος ἔτυχε νὰ ἐκφράσει τὴ σκέψη του, μὲ τὸ μεγάλο πανθεϊστὴ φιλόσοφο. Πράγματι ὁ κ. CHARLES APPUHN στὸ βιβλίον του «MORALE SOCIALE» παραβάλλει τὶς δυὸ αὐτὲς φράσεις τοῦ Σπινόζα καὶ τοῦ Μπακούνιν:

ΣΠΙΝΟΖΑ

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

Ὁ ἀληθινὸς σκοπὸς τοῦ Κράτους εἶναι ἡ ἐλευθερία. Ἡ κοινωνία εἶναι τὸ δέντρο, ἡ ἐλευθερία ὁ καρπός.

'Αλλά μπορεί κανείς να βρει κι' άλλες αναλογίες στις σκέψεις τῶν δύο φιλοσόφων.

ΣΠΙΝΟΖΑ

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

Κάθε πράγμα προσκαθεῖ στον εξαρτᾶται ἀπ' αὐτὸ να διαπραγματωκοινηθεῖ ὡς τὸ πλήρησει τὸ εἶναι του.

Κάθε τι ποὺ ζεῖ τείνει να ρωμα του εἶναι του.

'Ηθικὴ III, 6.

'Εδῶ θὰ παρατηρήσω ὅτι τόσο ἡ φιλοσοφία τοῦ ἐνὸς ὅσο καὶ τοῦ ἄλλου εἶναι μιὰ φιλοσοφία τῆς ζωῆς. Μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἐξέλιξης τῆς ζωῆς ἦταν ἄγνωστη στὴν ἐποχὴ τοῦ Σπινόζα: μπορούμε ὁμως να ποῦμε ὅτι ἂν ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα ἀγνοεῖ τὴν ἐξέλιξη τῆς ζωῆς, δὲν εἶναι ὁμως ἐνάντια σαυτὴ τὴν ἐξέλιξη. Σὲ ἓνα του σχολιο μάλιστα τοῦ δεύτερου μέρους τῆς 'Ηθικῆς μιᾶ γιὰ τὴ Φύση ὀλάκερη, σὰν γιὰ «ἓνα μόνο Ἄτομο, τοῦ ὁποίου τὰ μέρη, δηλ. ὅλα τὰ σώματα, ποικίλουν μὲ ἀπειρους τρόπους χωρὶς καμμιὰ ἀλλαγὴ τοῦ ὅλου Ἄτόμου». Μιὰ ἄλλη παρατήρηση μπορεῖ να κάνει κανείς: ὁ Σπινόζα μιᾶ γιὰ τὴ τάση «πρὸς διατήρηση τοῦ εἶναι» ὁ Μπακούνιν μᾶλλον βλέπει στὴ ζωὴ τὴν ἐξέλιξη καθὼς ὁ Νίτσε βλέπει σαυτὴ τὴ τάση πρὸς τὴν «αὔξηση τοῦ εἶναι» καὶ ὁ GUYAU τὴ τάση πρὸς τὴν «διαστολὴ» τῆς ζωῆς, τόσο μέσα στο ἄτομο ὅσο καὶ μέσα στὴ φύση. 'Αλλ' ἂς μὴν ἔχουμε σήμερα ἀπαιτήσεις να συναντήσουμε σὲ ἓνα σύστημα γέρικο κατὰ τρεῖς αἰῶνες τὶς σημερινὲς ἐπιστημονικὲς ἰδέες.

Κι' ἂς δοῦμε στο σύστημα τοῦ Σπινόζα μᾶλλον τὸ ψυχολογικὸ του μέρος, ἀπὸ τὸ βιολογικὸ του.

'Αρκεῖ πῶς ὁ Σπινόζα ἐγνώρισε να στρέψει τὸ βλέμμα πρὸς τὴ ζωὴ, καὶ να τὴ δεῖ ὄχι γιὰ να τὴ περιφρονήσει ἀλλὰ γιὰ να τὴν ἀγαπήσει: τὴ ζωὴ αὐτὴ γιὰ τὴν ὁποίαν ὁ Μπακούνιν μᾶς λέγει ὅτι εἶναι «ὄλη περαστικὴ καὶ φευγάτη, ἀλλ' ἐπίσης ὄλη πάλουσα ἀπὸ πραγματικότητα καὶ ἀτομικότητα, ἀπὸ αἴσθησι ἀπὸ

πόνους, από χαρές, από επιθυμίες, από ανάγκες, από πάθη».

Ἄκριβῶς ὁ εἰδωλολατρισιμὸς αὐτὸς πού αισθάνεται γιὰ τὴ ζωὴ ὁ Μπακούνιν τὸν κάνει — ὄχι νὰ πολεμήσει τὴν ἐπιστήμη καθὼς τόσοι ἐπιπόλοιοι ἢ μυστικιστὲς φιλόσοφοι ἐπεχείρησαν — ἀλλὰ νὰ ξεχωρίσει τὴ ζωὴ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη.

«Ἡ ἐπιστήμη, λέγει, εἶναι ὁ μπούσουλας τῆς ζωῆς, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ ζωὴ».

«Ἡ ἐπιστήμη περιλαμβάνει τὴ σκέψη τῆς πραγματικότητας, ὄχι τὴν ἴδια πραγματικότητα· τὴ σκέψη τῆς ζωῆς, ὄχι τὴ ζωὴ».

Στὸ ἴδιο κεφάλαιο ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι παρμένες οἱ φράσεις πού ἀνάφερα, διαβάζει κανεὶς ἀκόμα:

«Ἡ ἐπιστήμη δὲ μπορεῖ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴ σφαῖρα τοῦ ἀφηρημένου. Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, εἶναι σὲ ἄπειρο βαθμὸ κατώτερη ἀπ' τὴ τέχνη, ἢ ὅποια, ἐπίσης δὲν εἶναι σχετικὴ παρὰ μὲ τύπους καὶ μὲ γενικὲς καταστάσεις, ἀλλ' ἢ ὅποια χάρη σὲ ἓνα τέχνασμα, πού τῆς εἶναι ἴδιο, ξέρεي νὰ τὶς ἐνσαρκώνει σὲ φόρμες, πού μὲ ὄλο πού δὲν εἶναι ζωντανές, μὲ τὴ σημασία τῆς πραγματικῆς ζωῆς προκαλοῦν μολοντούτοις στὴ φαντασία μας τὸ αἶσθημα ἢ τὴν ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς ζωῆς: ἢ τέχνη ἀτομοποιεῖ κατὰ τινὰ τρόπο τοὺς τύπους καὶ τὶς καταστάσεις πού συλλαμβάνει.

Ἡ τέχνη εἶναι λοιπὸν κατὰ τινὰ τρόπο ἢ ἐπιστροφή τοῦ ἀφηρημένου στὴ ζωὴ. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀπ' ἐναντίας ἢ διαρκῆς θυσία τῆς περαστικῆς καὶ φευγάτης ζωῆς, ἀλλὰ πραγματικῆς, ἐπάνω στὸ βωμὸ τῶν αἰώνιων ἀφηρημένων ἐνοιῶν».

Ἄλλ' ὁ Μπακούνιν, σὰν ἀληθινὸς φιλόσοφος δὲν παραγνώρισε τὴν ἀξία τῆς ἐπιστήμης. Τὸ ἀπόσπασμα πού θὰ δώσω τώρα τὸ μαρτυρεῖ ἀρκετά.

«Ἐκεῖνο πού κηρύττω εἶναι ὡς ἓνα σημεῖο, ἢ ἐπανάσταση τῆς ζωῆς ἐναντίον τῆς ἐπιστήμης, ἢ μᾶλλον ἐναντίον τῆς κυβέρνησης τῆς ἐπιστήμης. Ὅχι γιὰ νὰ

καταστρέψω τὴν ἐπιστήμη — θὰ ἦταν ἔγκλημα ἐναντίον τῆς ἀνθρωπότητας — ἀλλὰ γιὰ νὰ τὴ βάλω στὴ θέση τῆς σὲ τρόπο πού νὰ μὴ μπορεῖ ποτὲ νὰ βγεῖ ἀπ' αὐτήν»¹.

Καθὼς εὐκόλα μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα, ὁ Μπακούνιν κάθε ἄλλο ὑπῆρξε ἓνας HOMAIS τῆς ἐπιστήμης, ὅπως δὲν ὑπῆρξε ὁ HOMAIS κανενὸς δόγματος, καμμιαῖς θρησκείας, καμμιαῖς ἠθικῆς.

Ἐμιλοῦσα γιὰ τὶς ἀναλογίες πού μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ μεταξὺ Μπακούνιν καὶ Σπινόζα. Τόσον ὁ ἓνας ὅσο καὶ ὁ ἄλλος ἀνεγνώρισαν τὴ κοινωνικὴ φύση, τὴ κοινωνικὴ κατεύθυνση τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ETAT DE NATURE γιὰ τὸ Μπακούνιν ὑπῆρξε μιὰ κατάσταση ζωῶδης γιὰ τὸν ἀνθρώπο.

Ἄκουσете τώρα τὸ Σπινόζα:

«Ὁ ἀνθρώπος πού τὸν διευθύνει τὸ λογικὸ εἶναι πιὸ ἐλεύθερος στὴ Πολιτεία ὅπου ζεῖ σύμφωνα μὲ τὸ κοινὸ νόμο, παρὰ στὴ μοναξιά ὅπου δὲν ὑπακούει παρὰ στὸν ἑαυτὸ του». (Ἠθικὴ IV, 73).

Ἡ διαφορὰ ὅμως εἶναι μεταξὺ τῶν δύο πῶς ὁ Μπακούνιν δὲν ἀναγνωρίζει τὸ Κράτος: τὸ πολεμᾷ γιὰτὶ βλέπει σαυτὸ μιὰ νέα τυραννία γιὰ τὸ ἄτομο μετὰ τὴ θεολογία. Ὁ Σπινόζα μᾶλλον εἶδε στὸ Κράτος σὰν ἓνα καταφύγιο. Σὰν Ἑβραῖος ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ σὰν ἐλευθερόφρων ἀπὸ τὴν ἄλλη, γνώρισε καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον τὸ θρησκευτικὸ φανατισμὸ (ἢ ἴδια ἢ συναγωγή τὸν εἶχε ἀφορήσει) καὶ διείδε στὸ Κράτος σὰν τὴ μόνη δύναμη πού μπορεῖ νὰ καταβάλει τὸ φανατισμὸ. Ἄλλὰ καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἄς μὴ τρέφουμε τὴ μάταιη καὶ γελοία ἐπιθυμία νὰ βροῦμε στὸ σύστημα τοῦ Σπινόζα τὶς νεώτερες κοινωνιστικὲς ιδέες. Ὁ Σπινόζα δὲν ὑπῆρξε μήτε βιολόγος, μήτε κοινωνιολόγος. Ἵπῆρξε φιλόσοφος.

1) «Θεὸς καὶ κράτος» σελ. 66, ἐκδ. Διεθν. Βιβλιοθήκης.

"Ας ἔλθω τώρα σὲ ἄλλες ἀναλογίες σκέψων με-
ταξὺ Σπινόζα καὶ Μπακούνιν.

Σ Π Ι Ν Ο Ζ Α

Μ Π Α Κ Ο Υ Ν Ι Ν

Ἡ τάξη καὶ ἡ συνοχὴ τῶν Τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα δὲν
ιδεῶν εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν τάξη εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ λειτουργία
καὶ τὴ συνοχὴ τῶν πραγμάτων. τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ.

(Ἡθικὴ II, 7)

Καὶ οἱ δυὸ εἶναι καθαροὶ ντετερμινιστές, ὅπως
καὶ οἱ δυὸ ξεχωρίζουν τὴν ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α , ἀπὸ
τὸ αὐτεξούσιον.

Σ Π Ι Ν Ο Ζ Α

Μ Π Α Κ Ο Υ Ν Ι Ν

Οἱ ἄνθρωποι νομίζουν τοὺς Νὰ μιὰ θύελλα ποὺ πνέει
ἑαυτοὺς των ἐλευθέρους γιατί καὶ ποὺ σκάει τὸ κάθε τι στὸ
χουν συνείδηση τῶν πράξεων διάβα της, ὠθοῦμενη ἀπὸ μιὰ
τους καὶ ἀγνοοῦν τίς αἰτίες ποὺ δύναμη ποὺ τῆς φαίνεται σύμ-
τις ὀρίζουν. φυτῆ. Ἐὰν ἦτο δυνατό νὰ ἔχει

(Ἡθικὴ III, 2, σχόλιον) συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της, θὰ
μποροῦσε νὰ πεί: «ἐγὼ μὲ τὴν
ἐνέργειά μου καὶ μὲ τὴν αὐ-
θόρμητῆ θέλησή μου θραύω ἐ-
κεῖνο ποὺ ἡ φύση ἐδημιούργησε»
καὶ θὰ ἐπλανιοῦτανε.

Ἡ ἐλευθερία κατὰ τοὺς δυὸ φιλοσόφους συνί-
σταται εἰς τὸ νὰ δρᾷ κανεὶς σύμφωνα μὲ τὴν ἀτομικό-
τη του, (μὲ τὴν «οὐσία του»: Σπινόζα) εἰς τὸ νὰ ἐλευ-
θερώνεται ἀπὸ τίς ἐξωτερικὲς πιέσεις.

Τόσον ὁ ἕνας ὅσο κι' ὁ ἄλλος μελέτησαν τὴν
«ἀνθρώπινη σκλαβιά» καὶ πόθησαν τὴν «ἀνθρώπινη
ἐλευθερία».

«Πάσχουμε, καθ' ὅσον ἀποτελοῦμε μέρος τῆς
φύσης ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἔξω ἀπὸ
τάλλα».

(Ἡθικὴ IV, 2)

«Είναι αδύνατον ὁ ἄνθρωπος νὰ μὴν ἀποτελεῖ μέρος τῆς φύσης καὶ νὰ μπορεῖ νὰ μὴ δοκιμάζει ἄλλες ἀλλαγές ἀπὸ κείνες ποὺ μποροῦν νὰ ἐννοηθοῦν ἀπὸ μόνη τῆ φύση του καὶ τῶν ὁποίων εἶναι ἡ τέλεια αἰτία».

(Ἡθικὴ IV, 4)

Πῶς λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ εἶναι ἐλεύθερος, μπορεῖ νὰ θγεῖ ἀπὸ τὴν «ἀνθρώπινη σκλαβιά» κατὰ τὸ Σπινόζα, ἢ ἀπὸ τῆ «ζωϊκότητα» κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Μπακούνιν.

Ἐδῶ εἶναι πολὺ περίεργο νὰ παρατηρηθεῖ τὸ κοινὸ τῆς ἀπάντησης στὸ δύσκολο πρόβλημα.

ΣΠΙΝΟΖΑ

ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ

Κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ μισή- Καμμιά ἀποστασία τοῦ ἀν-
σει τὸ Θεό*.
θρώπου ἀπέναντι τῆς φύσης

(Ἡθικὴ V, 18) δὲν εἶναι δυνατὴ.

Ὅσο ἡ φυχὴ νοεῖ δια τὰ Ἀπέναντι τῆς παγκόσμιας
πράγματα ὡς ἀναγκαῖα, τόσο φύσης, ὁ ἄνθρωπος δὲ μπορεῖ
τὸ κράτος τῆς ἀπάνω στὰ συν-νὰ ἔχει καμμιά σχέση ἐξωτε-
αισθημάτων τῆς εἶναι μεγαλύ-ρικὴ μῆτε σκλαβιάς μῆτε κά-
τερο, δηλ. πάσχει ὀλιγώτερο λης, διότι φέρει μέσα του αὐ-
ἀπὸ αὐτὰ.
τῆνε τῆ φύση καὶ δὲν εἶναι τί-

(Ἡθικὴ V, 6) ποτε ἐξω ἀπ' αὐτήν. Ἄλλὰ με-

Ἐνα συναίσθημα ποὺ εἶναι λετώντας τοὺς νόμους τῆς,
πάθος, παύει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ταυτιζόμενος μὲ κάποιον τρόπο
ἕνα πάθος, μὲλις σχηματίζου-μαζὺ τους, μεταβάλλοντάς τους
με γι' αὐτὸ μιὰ ἰδέα σαφὴ καὶ μὲ ἕνα τρόπο ψυχολογικὸ, ἴδια
ξεχωριστὴ.
στὸν ἐγκέφαλό του, σὲ ἰδέες καὶ

(Ἡθικὴ V, 3) κεκοιθήσεις ἀνθρώπινες, ἐλευ-

* «Κανεὶς δὲ μπορεῖ νὰ μισήσει τὸ Θεό» λέγει ὁ Σπινόζα. Βέβαια, γιὰτὶ ὅταν σκεπτόμαστε τὸ Θεό, δροῦμε, δὲν πάσχουμε, καὶ τὸ μῖσος εἶναι σημεῖο τῆς φυχῆς ποὺ πάσχει, ποὺ λιγοστεύει κατὰ τὸ Σπινόζα. Ἐννοεῖται πῶς θεὸς γιὰ τὸ Σπινόζα δὲν εἶναι ὁ θεὸς τῶν θρησκαιῶν ἀλλ' ἡ «παγκόσμια φύση» γιὰ νὰ ποῦμε ἔτσι. Σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα θὰ ἐπανέλθω σὲ ἄλλο ταμῖδιο αὐτῆς τῆς συλλογῆς, ποὺ θὰ ἔχει τίτλο «Ἡ φιλοσοφία τῆς ζωῆς τοῦ Σπινόζα».

Περισσότερο ή ψυχή γνωρί-θερώνεται από τὸ τριπλὸ ζυγὸ
ζει τὰ πράγματα μὲ τὸ δεύτε-πὸ τοῦ ἐπιβάλλον ἐν πρώτοις ἢ
ρο** καὶ τὸ τρίτο εἶδος τῆς ἐξωτερικῆ φύση, κατόπιν ἢ ἐ-
γνώσης· λιγώτερο πάσχει ἀπὸ ἐξωτερικῆ φύση, κατόπιν ἢ ἴδια
τὰ συναισθήματα πὸ εἶναι κακὰ του φύση, ἀτομικῆ, ἐσωτερικῆ,
καὶ λιγώτερο φοβᾶται τὸ θά-καὶ τέλος ἢ κοινωνία τῆς ὀ-
νατο. πείας εἶναι τὸ προῖόν.

(Ἡθικὴ V, 38)

Ὁ σκοπὸς μου, παραβάλλοντας τὶς δυὸ σκέψεις
τῶν δυὸ μεγάλων ἀνδρῶν, ἦταν νὰ δείξω πῶς μοιραῖα
μπορῶ νὰ πῶ, ἔφθασαν στὰ ἴδια ἀποτελέσματα δυὸ
ἄνθρωποι πὸ αἰσθάνθησαν μὲ τὴν ἴδια βαθύτητα τὴν
ἀνάγκη τῆς ἐλευθερίας καὶ πὸ ὑπέβαλαν τὸ πνεῦμα
τους στὴ γεωμετρικὴ πειθαρχία. Ὅσο καὶ νὰ φανεῖ
ἐσφαλμένη ἢ ἰδέα μου αὐτὴ στοὺς σκεπτικιστὲς ἐκεί-
νους πὸ τοὺς ἀρέσει ἢ εὐκόλη ρητορία ἀπάνω στὴ
ποικιλία τῶν ἀνθρώπινων γνωμῶν, ἐγὼ δὲν παύω ἀ-
πὸ τοῦ νὰ πιστεύω ὅτι ὑπάρχουν δυὸ εἰδῶν πνεύματα:
ἐκεῖνα πὸ φοβοῦνται τὴν ἀλήθεια καὶ ἐκεῖνα πὸ τὴ
γυρεύουν.

ΑΛΕΞ. 1917

Γ. ΒΡΙΣΙΜΙΤΖΑΚΗΣ

** Δὲ μπορῶ ἐδῶ νὰ πῶ, τί ἐννοεῖ ὁ Σπινόζα μὲ γνώση
δεύτερου καὶ τρίτου εἶδους. Θὰτὸ πῶ στὸ τομίδιο τὸ σχετικὸ
μὲ τὴ φιλοσοφία του.

Ζωικότητα ἀνθρωπότητα

Φιλοσοφικές παρατηρήσεις γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

Ποιές εἶναι οἱ ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου καὶ ποιοὶ εἶναι οἱ ὄροι τῆς ὑπαρξῆς του;

Ἐξετάζοντας πλησιέστερα αὐτὸ τὸ ζήτημα, θὰ βροῦμε πὼς μὲ ὅλη τὴν ἀπειρη ἀπόσταση πού φαίνεται πὼς χωρίζει τὸν ἀνθρώπινο κόσμο ἀπὸ τὸ ζωϊκὸ κόσμο, κατὰ βάθος τὰ κύρια σημεῖα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς τῆς πρὸ διύλισμένης καὶ τῆς ζωϊκῆς ὑπαρξῆς τῆς λιγώτερο ἀνεπτυγμένης, εἶναι ἀπαράλλακτα: γέννηση, ἀνάπτυξη καὶ αὔξηση, ἐργασία γιὰ τὴν προμήθεια τῆς τροφῆς, γιὰ τὸ στέγασμα καὶ γιὰ τὴν ἀμυνα, διατήρηση τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξῆς μέσα στὸ κοινωνικὸ περιβάλλον τοῦ εἶδους, ἔρωτας, παραγωγή καὶ τέλος θάνατος. Στὸν ἄνθρωπο μόνο προστίθεται ἓνα νέο σημεῖο σὲ ὅλα αὐτά: εἶναι ἡ σκέψη καὶ ἡ γνώση, ιδιότητα καὶ ἀνάγκη πού τὶς βρίσκουμε ἀναμφίβολα σὲ ἓνα κατώτερο βαθμὸ, ἂν καὶ ἀρκετὰ αἰσθητὸ ἤδη, στὰ ζῶα πού κατὰ τὴν ὀργάνωσή τους πλησιάζουν περισσότερο τὸν ἄνθρωπο, μὰ πού μόνο στὸν ἄνθρωπο φθάνουν σὲ μιὰ δύναμη τόσο ἐπιτακτικὴ καὶ σταθερὰ κυριαρχικὴ πού μεταβάλλουν στὸ τέλος ὅλη του τὴ ζωὴ. Καθὼς τὸ παρατήρησε καλὰ ἓνας ἀπὸ τοὺς πρὸ τολμηροὺς καὶ συμπαθητικοὺς σχετιζόμενους τῶν ἡμερῶν μας, ὁ Λουδοβίκος Φόϋερμπαχ, ὁ ἄ ν θ ρ ω π ο ς

κάνει καθ'ε τι πού κάνουν τὰ ζῶα, μόνον εἶναι προορισμένος νὰ τὸ κάνει — καὶ χάρη σαύτῃ τὴν ιδιότητα τῆ τόσο μεγάλη τοῦ σκέπτεσθαι, χάρη σαύτῃ τῆ δύναμη τοῦ ἀφηρημένου πού τὸν ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ζῶα ὄλων τῶν ἄλλων εἰδῶν, εἶναι ἀναγκασμένος νὰ τὸ κάνει ἐπὶ πλέον καὶ πλέον ἀνθρώπινα. Αὐτὴ εἶναι ὅλη ἡ διαφορὰ, ἀλλ' εἶναι ἄπειρη. Ἐμπερικλείει ὅλο μας τὸ πολιτισμό, μὲ ὅλα τὰ θαύματα τῆς βιομηχανίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν τεχνῶν μὲ ὅλες του τὶς βλαστήσεις θρησκευτικῆς, φιλοσοφικῆς, αἰσθητικῆς, πολιτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς — μὲ μιὰ λέξη ὅλο τὸ κόσμο τῆς ἱστορίας.

Κάθε τι πού ζεῖ, εἶπα, ὠθούμενο ἀπὸ μιὰ ἀνάγκη πού τοῦ εἶναι σύμφυτη καὶ πού φανερώνεται σὲ κάθε ὄν σὰν ἓνα σύνολο ἀπὸ ιδιότητες καὶ ἀπὸ χαρακτηρισ, τίνει νὰ πραγματοποιηθῆ ὡς τὸ πλήρωμα τοῦ εἶναι του. Ὁ ἄνθρωπος, ὄν σκεπτόμενον ὅσο καὶ ζόν, γιὰ νὰ φθάσει ὡς αὐτὸ τὸ πλήρωμα, πρέπει νὰ γνωρίσει τὸν ἑαυτό του. Αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία τῆς μεγάλης ἀργοπορίας πού βλέπουμε στὴν ἀνάπτυξή του, καὶ πού κάνει, ὥστε γιὰ νὰ φθάσει στὴ τωρινὴ κατάσταση πολιτισμοῦ στὶς χῶρες τὶς πρὸ προοδευμένες, κατάσταση ἀκόμα τόσον ὀλίγο ἀνάλογη μὲ τὸ ἰδεῶδες πρὸς τὸ ὅποιο τείνουμε σήμερα, τοῦ χρειάσθηκαν δὲν ξέρω πόσες δεκάδες ἢ ἑκατοντάδες αἰῶνες. Θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς στὴν ἀναζήτηση τοῦ ἑαυτοῦ του, διὰ μέσου ὄλων τῶν περιπλανήσεων καὶ τῶν ἱστορικῶν ἀλλαγῶν του, τοῦ χρειάσθηκε ἐν πρώτοις νὰ ἐξαντλήσει ὅλες τὶς κτηνωδίες, ὅλες τὶς ἀνομίες, ὅλες τὶς δυστυχίες πού τοῦ ἦταν δυνατό, γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ μόνον αὐτὸ τὸ λίγο λογικὸ καὶ τῆ λίγη δικαιοσύνη πού βασιλεύουν σήμερα στὸν κόσμο.

Μὲ τὴν ὠθήσῃ πάντα τῆς ἰδίας αὐτῆς ἀνάγκης ποῦ ἀποτελεῖ τὸ θεμελιώδη νόμο τῆς ζωῆς, ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὸν ἀνθρώπινο κόσμο του, τὸν ἱστορικό του κόσμο, κατακτώντας βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἐλευθερία του καὶ τὴν ἀνθρώπινή του ἀξιοπρέπεια ἀπέναντι στὸν ἐξωτερικό κόσμο καὶ τῆς ἰδίας του κτηνωδίας. Τίς κατακτᾷ μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ἐργασία.

Ὅλα τὰ ζῶα εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ ἐργάζονται γιὰ νὰ ζήσουν ὅλα χωρὶς νὰ τὸ προσέξουν καὶ χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν παραμικρότερη συνείδηση τοῦ πράγματος, συντελοῦν, κατὰ τὶς ἀνάγκες τους, τὴ διάνοια καὶ τὴ δύναμή τους, στὸ τόσο ἀργὸ ἔργο τῆς μεταβολῆς τῆς ἐπιφάνειας τῆς σφαιρᾶς μας σὲ ἓνα χῶρο εὐνοϊκὸ γιὰ τὴ ζωϊκὴ ζωὴ. Ἄλλ' αὐτὴ ἡ ἐργασία δὲν γίνεται μιὰ ἐργασία πράγματι ἀνθρώπινη παρὰ ὅταν ἀρχινᾷ νὰ χρησιμεύει στὴν ἱκανοποίηση, ὄχι μόνον τῶν σταθερῶν ἀναγκῶν καὶ ἀναγκαστικῶν περιορισμένων τῆς ζωϊκῆς ζωῆς, ἀλλ' ἀκόμα ἐκείνων τοῦ ὄντος τοῦ κοινωνικοῦ, σκεπτόμενου καὶ μιλοῦντος, ποῦ τείνει νὰ κατακτήσει καὶ νὰ πραγματοποιήσει μὲ τρόπο πλήρη τὴν ἐλευθερία του.

Ἡ συντέλεση αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἄθλου, καὶ ποῦ ἡ ἰδιαίτερη φύση τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἐπιβάλλει ὡσὰν μιὰ ἀνάγκη σύμφυτη μὲ τὸ εἶναι του, — ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀναγκασμένος νὰ κατακτήσει τὴν ἐλευθερία του — ἡ συντέλεση αὐτοῦ τοῦ ἄθλου δὲν εἶναι μόνον ἓνα ἔργο διανοητικὸ καὶ ἠθικὸ εἶναι πρὸ πάντων, στὴ τάξη τοῦ χρόνου ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς λογικῆς μας ἀνάπτυξης, ἓνα ἔργο ὑλικῆς χειραφέτησης. Ὁ ἄνθρωπος δὲν γίνεται πράγματι ἄνθρωπος, δὲν κατακτᾷ τὸ δυνατὸ τῆς ἐσωτερικῆς του χειραφέτησης, παρὰ στὸ βαθμὸ ποῦ κατόρθωσε νὰ σπάσει τὶς ἀλυσίδες του μὲ τὶς ὁποῖες ἡ ἐξωτερικὴ φύση βαραίνει ὅλα τὰ ζωντανά.

Οί άλυσσίδες αυτές αρχίζοντας από τις πύο χονδροειδείς και τις πύο φανερές, είναι οί στερήσεις κάθε είδους, ή αδιάκοπη δράση τών εποχών και τών κλιμάτων, ή πείνα, τὸ κρύο, ή ζέστη, ή ύγρασία, ή ξηρασία και τόσες άλλες επίδρασεις ύλικές πού έξασκούνται άπ' εύθείας άπάνω στη ζωϊκή ζωή και πού διατηρούν τὸ ζωντανὸ σὲ μιὰ έξάρτηση σχεδόν άπόλυτη σχετικά μὲ τὸν έξωτερικὸ κόσμον· οί διαρκείς κίνδυνοι πού, μὲ τὴ μορφή φυσικῶν φαινόμενων κάθε είδους, τὸν άπειλούν και τὸν πιέζουν άπό ὅλες τις μεριές, τόσο περισσότερο καθόσον ὄντας τὸ ἴδιο ἕνα ὄν φυσικὸ και τίποτε άλλο άπό ἕνα προἴον τῆς ἴδιας αὐτῆς φύσης πού τὸ σφίγγει, τὸ περιβάλλει, τοῦ εἰσχωρεῖ, φέρει, γιὰ νὰ ποῦμε ἔτσι, τὸν ἔχθρὸ μέσα του και δὲν ἔχει μέσο γιὰ νὰ τοῦ διαφύγει. Ἐτσι ἐξηγεῖται, άπό κεί ἔχει τὴ γέννησή του αὐτὸς ὁ συνεχῆς φόβος πού αἰσθάνεται και πού άποτελεῖ τὸ βάθος κάθε ζωϊκῆς ζωῆς, φόβος, πού καθῶς θὰ τὸ δείξω άργότερα, άποτελεῖ τὴν πρώτη βάση κάθε θρησκείας. Ἐπὶ ἐκεῖ προέρχεται ἔπίσης γιὰ τὸ ζῶο ή άνάγκη νὰ παλαίει καθ' ὅλη του τὴ ζωὴ ἔναντίον τών κινδύνων πού τὸ άπειλούν άπό τὰ ἔξω, νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἴδια του ὑπαρξη σάν ἄτομο και τὴ κοινωνική του ὑπόσταση, σάν εἶδος, μὲ βλάβη τοῦ κάθε τι πού τὸ περιστοιχίζει: πράγματα, ὄργανικά ὄντα και ζωντανά. Ἐπὶ ἐκεῖ γιὰ τὰ ζῶα κάθε είδους ή ά ν ά γ κ η τ ῆ ς έ ρ γ α σ ί α ς.

Ἐπὶ τὰ ζῶα ἐργάζονται και δὲν ζοῦν παρὰ ἐργαζόμενα. Ὁ ἄνθρωπος, ὄν ζωντανὸ και αὐτό, δὲν εἶναι άπαλλαγμένος άπ' αὐτὴ τὴν άνάγκη πού εἶναι ὁ ὑπέρτατος νόμος τῆς ζωῆς. Γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν ὑπόστασή του, γιὰ νὰ ἀναπτυχθεῖ στὸ πλήρωμα τοῦ εἶναι του, ὀφείλει νὰ ἐργασθεῖ. Μολοντούτοις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου και ἐκείνης τών ζῶων τών άλλων ειδῶν μιὰ διαφορά ἄπειρη: ή

ἐργασία τῶν ζώων εἶναι στάσιμη, διότι καὶ ἡ διάνοιά τους εἶναι στάσιμη: ἡ ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου ἀντίθετα εἶναι προοδευτικὴ γιατί ἡ διάνοιά του εἶναι στὸν πιὸ ψηλὸ βαθμὸ προοδευτικὴ.

Τίποτε δὲν ἀποδεικνύει καλύτερα τὸ τέλεια κατώτερο ὄλων τῶν ἄλλων εἰδῶν τῶν ζώων, σχετικὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο, ὅσο αὐτὸ τὸ γεγονός τὸ ἀναμφισβήτητο καὶ ποτὲ ἀμφισβητηθὲν, ὅτι οἱ μέθοδοι ὅσον καὶ τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας τόσον ὁμαδικῆς ὅσον καὶ ἀτομικῆς ὄλων τῶν ἄλλων ζώων, μέθοδοι καὶ προϊόντα συχνὰ τόσον ἔξυπνα πού θὰ πιστεῦε κανεὶς πῶς τὰ διευθύνει καὶ τὰ κατασκευάζει κάποια διάνοια ἐπιστημονικὰ καταρτησμένη, δὲν ἀλλάζουν καὶ δὲν τελειοποιοῦνται σχεδὸν καθόλου. Τὰ μυρμήγκια, οἱ μέλισσες, οἱ κάστορες καὶ ἄλλα ζῶα πού ζοῦν σὲ κοινωνίες, κάμνουν σήμερα ἀκριβῶς ὅ,τι ἔκαναν πρὸ τριῶν χιλιάδων ἐτῶν, πρᾶγμα πού ἀποδεικνύει πῶς στὴ διάνοιά τους δὲν ὑπάρχει πρόοδος. Εἶναι ἐξ ἴσου σοφὰ καὶ κουτὰ τὴν ὥρα αὐτὴ ὅσο καὶ πρὸ τριάντα ἢ σαράντα αἰῶνες. Μιὰ κίνηση προοδευτικὴ ὑπάρχει βέβαια μὲς τὸ ζωικὸ κόσμο. Ἄλλ' εἶναι τὰ εἶδη αὐτά, οἱ τάξεις πού μεταβάλλονται ἀργά, ὠθηούμενες ἀπὸ τὴν πάλη γιὰ τὴ ζωὴ, τὸν ὑπέρτατο αὐτὸ νόμο τοῦ ζωϊκοῦ βασιλείου, συνέπεια τοῦ ὁποίου εἶναι οἱ ὀργανισμοὶ οἱ πιὸ ἔξυπνοι καὶ οἱ πιὸ ἐνεργητικοὶ νὰ ἀναπληρῶνουν διαδοχικὰ τοὺς κατώτερους ὀργανισμούς, ἀνίκανους νὰ ὑποστοῦν ἐπὶ πλέον τὴν πάλη αὐτὴ ἀπέναντί τους. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἔποψη, ἀλλὰ μόνον ἀπ' αὐτὴ, ὑπάρχει ἀναμφισβήτητα στὸ ζωικὸ κόσμο κίνηση καὶ πρόοδος. Ἄλλὰ μέσα στὰ εἶδη, τὰ γένη καὶ τὶς τάξεις τῶν ζώων δὲν ὑπάρχει ἢ σχεδὸν δὲν ὑπάρχει πρόοδος.

Ἡ ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν τὴν θεωρήσουμε τόσον, ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν μεθόδων ὅσο κι ἀπὸ κείνην τῶν προϊόντων, εἶναι ἐπίσης τελειοποιήσιμη καὶ προοδευτικὴ ὅσον καὶ τὸ πνεῦμά του. Μὲ τὸ συν-

δυναμὸ τῆς ἐγκεφαλικῆς ἢ νευρικῆς ἐνεργείας του μὲ τὴ μυϊκὴ ἐνέργειά του, τῆς διανοίας του ἐπιστημονικὰ κατηρτισμένης μὲ τὴ φυσικὴ του δύναμη, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς προοδευτικῆς του σκέψης στὴν ἐργασία του, ἢ ὅποια ἀπὸ ἀποκλειστικὰ ζώωδη, ἔνστικτη καὶ σχεδὸν μηχανικὴ καὶ τυφλὴ ποὺ ἦταν στὴν ἀρχή, γίνεται ἐπὶ πλέον καὶ πλέον διανοητικὴ, ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὸν ἀνθρώπινο κόσμον του. Γιὰ νὰ σχηματίσετε μιὰν ἰδέα τῆς ἀπειρης σταδιοδρομίας ποὺ διέτρεξε καὶ τῶν κολοσσιαίων προόδων τῆς βιομηχανίας του, παραβάλλετε μονάχα τὴ καλύβα τοῦ ἀγρίου μὲ αὐτὰ τὰ πολυτελῆ παλάτια τοῦ Παρισιοῦ ποὺ οἱ θάμβαραοὶ Πρῶσσοι φαντάζονται πὼς εἶναι ἀπὸ τὴ θεία πρόνοια προωρισμένοι νὰ καταστρέψουν παραβάλλετε τὰ φτωχικὰ ὄπλα τῶν πρωτογεννῶν φυλῶν μὲ αὐτὰ τὰ τρομερὰ μηχανήματα καταστροφῆς ποὺ φαίνεται πὼς ἐκφράζουν τὴ τελευταία σκέψη τοῦ γερμανικοῦ πολιτισμοῦ.

Ὅ,τι ὅλα μαζὺ τὰ εἶδη τῶν ζώων, δὲν ἔκαμαν, ὁ ἄνθρωπος μόνος τὸ ἔκαμε. Μετέβαλε πράγματι ἓνα μέγα μέρος τῆς ἐπιφάνειας τῆς γῆς: τὸ μετέβαλε σὲ ἓνα χῶρον εὐνοϊκὸ στὴν ὑπαρξή, στὸν ἀνθρώπινο πολιτισμό. Κυριάρχησε καὶ νίκησε τὴ φύση. Μετέβαλεν αὐτὸ τὸν ἐχθρό, αὐτὸ τὸ δεσπότη τὸν τόσον τρομερὸ πρωτύτερα, σὲ ἓνα ὑπρέτη χρήσιμο, ἢ τοῦλάχιστο σὲ ἓνα σύμμαχον τόσον ἰσχυρὸ ὅσο καὶ πιστό.

Μόλον τούτοις, πρέπει νὰ ἐννοηθεῖ καλὰ ἡ ἀληθινὴ σημασία τῶν ἐκφράσεων: νικᾶν τὴν φύσιν, κυριαρχεῖν τῆς φύσης. Ἄλλοιῶς κινδυνεύει κανεὶς νὰ πέσει σὲ μιὰ πολὺ δυσάρεστη παρανόηση καὶ τόσον εὐκολώτερα, καθόσον οἱ θεολόγοι, οἱ μεταφυσικοὶ, οἱ ἰδανιστῆς ὄλων τῶν εἰδῶν δὲν λείπουν ποτὲ ἀπὸ τοῦ νὰ τὶς μεταχειρισθοῦν ὅπως ἀποδείξουν τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ἀνθρώπου-πνεῦμα ἀπάνω στὴ φύση-ἕλη.

Διατείνονται πὼς ὑπάρχει ἓνα πνεῦμα ἔξω ἀπ'

τὴν ὕλη, καὶ ὑποτάσσουν φυσικὰ τὴν ὕλη στὸ πνεῦμα. Μὴ ἀρκοῦμενοι σ' αὐτὴ τὴν ὑπόταξη, θεωροῦν τὴν ὕλη σὰν μιὰ παραγωγὴ τοῦ πνεύματος, παρουσιάζοντες τὸ τελευταῖο αὐτὸ σὰν δημιουργὸ τῆς πρώτης.

Σὲ ἓνα ἄλλο σύγγραμμά μας ἀναιρέσαμε αὐτὴ τὴν ἀνοησία, ὥστε δὲν ἔχουμε νὰ τὴν ἐξετάσουμε ἐδῶ. Δὲν γνωρίζουμε καὶ δὲν ἀναγνωρίζουμε ἄλλο πνεῦμα ἀπὸ τὸ ζωϊκὸ πνεῦμα, θεωρημένο στὴν ὑψηλότερή του ἔκφραση, σὰν ἀνθρώπινο πνεῦμα. Καὶ ξέρουμε πὼς αὐτὸ τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ποσῶς ἓνα ὄν χωριστὸ ἔξω ἀπὸ τὸν ὑλικὸ κόσμον, ἀλλ' ὅτι δὲν εἶναι ἄλλο ἀπ' τὴ λειτουργία αὐτὴ τῆς ὀργανωμένης καὶ ζώσας ὕλης, τῆς ζωοποιημένης ὕλης καὶ ἰδιαιτέρως τοῦ ἐγκεφάλου.

Γιὰ νὰ κυριαρχήσει τὴ φύση, μὲ τὴν ἔννοια τῶν μεταφυσικῶν, τὸ πνεῦμα θὰ ἔπρεπε τότε νὰ ὑπάρχει ἐντελῶς ἔξω ἀπὸ τὴν ὕλη. Ἀλλὰ κανεὶς ἰδανιστῆς δὲν κατόρθωσε ἀκόμα ν' ἀπαντήσῃ σ' αὐτὴν τὴν ἐρώτηση: Ἡ ὕλη μὴ ἔχουσα ὄρια μήτε στὸ μήκος τῆς, μήτε στὸ πλάτος τῆς, μήτε στὸ βάθος τῆς, καὶ τὸ πνεῦμα ποῦ ὑποτίθεται ὅτι ἐδρεύει ἔξω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὕλη ἢ ὁποῖα κατέχει καθ' ὅλες τὶς διευθύνσεις ὅλο τὸ ἄπειρον τοῦ χώρου, ποῦ εἶναι λοιπὸν ἡ θέση τοῦ πνεύματος; Ἡ πρέπει νὰ κατέχει τὴν ἴδια θέση μὲ τὴν ὕλη, νὰ εἶναι ἀκριβῶς διαδεδομένο ἀπανταχοῦ σὰν αὐτὴ, μαζὺ μ' αὐτὴ, νὰ εἶναι ἀχώριστο μὲ τὴν ὕλη, ἢ ἀλλοιῶς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει. Ἀλλ' ἐὰν τὸ ἀμιγὲς πνεῦμα εἶναι ἀχώριστο ἀπὸ τὴν ὕλη τότε εἶναι χαμένο μέσα στὴν ὕλη καὶ δὲν ὑπάρχει παρὰ σὰν ὕλη ποῦ ἔρχεται τὸ ἴδιο σὰ νὰ λέμε ὅτι ἡ ὕλη μόνον ὑπάρχει. Ἡ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι μὲ ὅλο ποῦ εἶναι ἀχώριστο ἀπὸ τὴν ὕλη, μένει ἔξω ἀπὸ αὐτὴ. Ἀλλὰ ποῦ λοιπὸν, ἀφοῦ ἡ ὕλη κατέχει ὀλόκληρο τὸ χωρὸ; Ἐὰν τὸ πνεῦμα εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ὕλη, πρέπει νὰ εἶναι περιορισμένο ἀπὸ αὐτὴν. Ἀλλὰ πὼς τὸ αὔλο θὰ μπορούσε νὰ εἶναι εἴτε περιορισμένο εἴτε ἐμπεριελημμένο ἀπὸ τὸ ὑλικό, τὸ ἄπειρον ἀπὸ τὸ περιορισμέ-

νο; Ἄν τὸ πνεῦμα εἶναι ἀπόλυτα ξένο ἀπὸ τὴν ὕλη καὶ ἀνεξάρτητο ἀπὸ αὐτή, δὲν εἶναι φανερὸ ὅτι δὲ μπορεῖ, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐξασκήσει ἀπάνω τῆς τὴ παραμικρότερη πίεση, νὰ τὴ συλλάβει ἀπὸ πουθενά, διότι μονάχα τὸ ὑλικὸ μπορεῖ νὰ δράσει ἀπάνω στὰ πράγματα τὰ ὑλικά.

Βλέπουμε λοιπὸν πὼς ὅπως καὶ νὰ θέσουμε αὐτὸ τὸ ζήτημα, καταλήγουμε πάντα σὲ ἓνα τερατῶδες ἄτοπο. Μὲ τὸ νὰ ἐπιμένουμε νὰ κάμνουμε νὰ συμβιώσουν δυὸ πράγματα ἔτσι ἀσυμβίβαστα ὅσον τὸ καθάριο πνεῦμα καὶ τὴν ὕλη, καταλήγουμε στὴν ἄρνηση τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου, στὸ μηδέν. Γιὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ὑπαρξὴ τῆς ὕλης, πρέπει νὰ εἶναι, — αὐτὴ ποὺ εἶναι τὸ ὄν κατ' ἐξοχίην, τὸ μοναδικὸ ὄν, μὲ μιὰ λέξη κάθε τι ποὺ ὑπάρχει, — πρέπει, λέγω, νὰ εἶναι ἡ βάση ἢ μοναδικὴ τοῦ κάθε πράγματος ποὺ ὑπάρχει, τὸ θεμέλιο τοῦ πνεύματος. Καὶ γιὰ νὰ ἔχει μιὰ πραγματικὴ ὑπόσταση τὸ πνεῦμα, πρέπει νὰ εἶναι μιὰ παραγωγὴ τῆς ὕλης, νὰ εἶναι μιὰ τῆς ἐκδήλωση, ἢ λειτουργία, τὸ προϊόν. Τὸ καθάριο πνεῦμα, καθὼς θὰ τὸ ἀποδείξω ἀργότερα δὲν εἶναι ἄλλο, παρὰ τὸ ἀπόλυτο ἀφηρημένο, τὸ Μηδέν.

Μά, ἅπαξ τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ προϊόν τῆς ὕλης, πὼς μπορεῖ νὰ μεταβάλλει τὴν ὕλη; Ἄφοῦ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ καὶ ἀφοῦ ὁ ὀργανισμὸς αὐτὸς εἶναι τὸ προϊόν ἐντελῶς ὑλικὸ τοῦ ἀπεριορίστου αὐτοῦ συνόλου αἰτίων καὶ αἰτιατῶν, αὐτῆς τῆς αἰτιατικότητας (CAUSALITE) ποὺ ὀνομάζουμε φύση, ποὺ παίρνει τὴν ἀναγκαίαν δύναμη γιὰ νὰ μεταβάλλει τὴ φύση; Ἄς ἐξηγούμεθα καλά: ὁ ἀνθρώπος δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσει μήτε νὰ ἀλλάξει αὐτὸ τὸ παγκόσμιο ρεῦμα τῶν αἰτιατῶν καὶ τῶν αἰτίων· εἶναι ἀνίκανος νὰ τροποποιήσει κάποιον νόμον τῆς φύσης, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ὁ ἴδιος καὶ δὲν δρᾷ, συνειδητὰ ἢ ἀσυνείδητα, παρὰ χάρις σ' αὐτοὺς στοὺς νόμους. Νά μιὰ

θύελλα πού πνέει και πού σπᾶ τὸ κάθε τι στὸ διάβα-
της, ὠθούμενη ἀπὸ μιὰ δύναμη πού τῆς φαίνεται σύμ-
φωτη. Ἄν μπορούσε νὰ ἔχει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ
της, θὰ μπορούσε νὰ πεί: «Ἐγώ, μὲ τὴν ἐνέργειά μου
και μὲ τὴν ἀθύρμητη θέλησή μου, θραύω ἐκεῖνο πού ἡ
φύση ἐδημιούργησε»· και θὰ πλανιότανε.

Εἶναι βέβαια μιὰ αἰτία καταστροφῆς, ἀλλὰ μιὰ
αἰτία σχετική, ἀποτέλεσμα μιᾶς ποσότητας ἄλλων
αἰτιῶν· δὲν εἶναι παρὰ ἓνα φαινόμενο μοιραίως ὀρι-
σμένο ἀπὸ τὴ παγκόσμιο αἰτιατικότητα, ἀπὸ αὐτὸ τὸ
σύνολο δράσεων και ἀντιδράσεων συνεχῶν, πού ἀπο-
τελεῖ τὴν φύση.

Τὸ ἴδιο γιὰ τὶς πράξεις πού μπορούν νὰ ἐκτελέ-
σουν τὸ ὀργανικὰ ὄντα, ἐμψυχα και διανοητικά. Τῆ
στιγμῆ πού γεννιοῦνται δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ προϊόντα:
ἀλλὰ μόλις γεννηθοῦν, μὲ ὄλον πού ἐξακολουθοῦν νὰ
παράγονται και νὰ ἀναπαράγονται ὡς τὸ θάνατό
τους ἀπ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ φύση, πού τὰ δημιούργησε,
γίνονται μὲ τὴ σειρά τους αἰτίες σχετικῶς δρώσες,
τὰ μὲν μὲ τὴ συνείδηση και τὸ αἶσθημα τοῦ ὄ,τι κά-
νουν, καθὼς ὄλα τὰ ζῶα, συμπεριλαμβανόμενου τοῦ
ἀνθρώπου, τὰ ἄλλα ἀσυνείδητα, καθὼς ὄλα τὰ φυτά.

Ἄλλ' ὅτι και νὰ κάμουν τόσον τὰ μὲν ὅσο και
τὰ δὲ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ αἰτίες σχετικές, δρώσες μέσα
στὴ φύση και σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους της, ποτὲ ἐ-
ναντίον της. Ὁ καθένας δρᾷ σύμφωνα μὲ τὶς ιδιότη-
τες και τοὺς χαρακτήρες ἢ τοὺς νόμους πού τοῦ εἶναι
περαστικά σύμφωνα, πού ἀποτελοῦν ὄλο του τὸ εἶναι,
ἀλλὰ πού δὲν εἶναι ἀμετάκλητα προσκολλημένοι στὴν
ὑπαρξή του: ἀπόδειξη πού ὅταν πεθαίνει, αὐτὲς οἱ
ιδιότητες, αὐτοὶ οἱ χαρακτήρες, αὐτοὶ οἱ νόμοι δὲν
πεθαίνουν τοῦ ἐπιζοῦν προσφυσεῖς σὲ νέα ὄντα και ἐξ
ἄλλου δὲν ἔχουν καμμιά ὑπόστα-
ση ἔξω ἀπὸ αὐτὸ τὸ συγχρονισμό
κι αὐτὴ τὴ διαδοχὴ πραγματικῶν
ὄντων, ὥστε δὲν ἀποτελοῦν οἱ ἴδιοι κανένα ὄν ἄν-

λο ἢ ξεχωριστό, ὄντες αἰωνίως συγκολλημένοι στίς μεταλλαγές τῆς ὀνόργανης ὕλης τῆς ὀργανικῆς καὶ τῆς ζωόδου, ἢ μᾶλλον μὴ ὄντας οἱ ἴδιοι ἄλλο ἀπὸ αὐτὲς τίς κανονικὲς μεταλλαγές τοῦ μοναδικοῦ ὄντος, τῆς ὕλης, τῆς ὁποίας κάθε ὄν, ἀκόμα καὶ τὸ πῦρ διανοητικό, καὶ φαινομενικὰ τὸ πῦρ βουλευτικό, τὸ πῦρ ἐλεύθερο, σὲ κάθε στιγμή τῆς ζωῆς του, ὅ,τι καὶ νὰ σκεφθῆι, ὅ,τι καὶ νὰ ἐπιχειρήσει, ὅ,τι καὶ νὰ κάνει, δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ἀντιπρόσωπος, ἓνας λειτουργός, ἓνα ὄργανο ἀβουλευτικό καὶ μοιραία ὀρισμένο ἀπὸ τὸ παγκόσμιον ρεῦμα τῶν αἰτίων καὶ τῶν αἰτιατῶν.

Ἡ ἐνέργεια τῶν ἀνθρώπων ἀπάνω στὴ φύση, ἄλλο τόσο μοιραία ὀρισμένη ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς φύσης ὅσο κάθε ἄλλη ἐνέργεια στὸν κόσμον, εἶναι ἢ συνέχεια, πολὺ πλάγια ἀναμφιβόλως, τῆς μηχανικῆς, φυσικῆς καὶ χημικῆς ἐνέργειας, ὄλων τῶν ἀνόργανων ὄντων σύνθετων καὶ ἀπλῶν: ἢ συνέχεια πλέον — εὐθεῖα τῆς ἐνέργειας τῶν φυτῶν ἀπάνω στὸ φυσικὸν τοὺς περιβάλλον καὶ ἢ ἄμεση συνέχεια τῆς ἐνέργειας ἐπὶ πλέον καὶ πλέον ἀνεπτυγμένης καὶ αὐτοσυνειδητῆς ὄλων τῶν ζωϊκῶν εἰδῶν. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ δὲν εἶναι ἄλλο πράγματι, παρὰ ἢ ζωϊκὴ ἐνέργεια, ἀλλὰ διευθυνόμενη ἀπὸ μιὰ προοδευτικὴ διάνοια, ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη· αὐτὴ ἢ προοδευτικὴ διάνοια καὶ αὐτὴ ἢ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ἐξ ἄλλου οἱ ἴδιες παρὰ μιὰ νέα με-
ταβολὴ τῆς ὕλης μέσα στὸν ἄνθρωπον: ἀπ' ὅπου φαίνεται, πῶς ὅταν ὁ ἄνθρωπος δρᾷ ἀπάνω στὴ φύση, εἶναι ἀκόμα ἢ φύση πού ἀντιδρᾷ ἀπέναντι τοῦ ἴδιου ἑαυτοῦ τῆς. Ἔτσι βλέπουμε ὅτι καμμιά ἀποστασία τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι τῆς φύσης δὲν εἶναι δυνατὴ.

Ὁ ἄνθρωπος δὲ μπορεῖ λοιπὸν ποτὲ νὰ παλαίσει ἐναντίον τῆς φύσης: κατὰ συνέπεια δὲν μπορεῖ μήτε νὰ τῆ νικήσει μήτε νὰ τῆς κυριαρχήσει, ἀκόμα κι ὅταν, εἰπα, ἐπιχειρεῖ καὶ ἐκτελεῖ πράξεις πού εἶναι φαινομενικὰ οἱ πῦρ ἀντίθετες μὲ τὴ φύση, ὑπακούει ἀκόμα στοὺς νόμους τῆς φύσης. Τίποτα δὲν μπορεῖ

νά τὸν ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτήν, εἶναι ὁ ἀπόλυτός της σκλάβος. Ἄλλ' αὐτὴ ἢ σκλαβιά δὲν εἶναι πράγματι σκλαβιά, γιατί κάθε σκλαβιά προϋποθέτει δυὸ ὄντα πού νά υπάρχουν τὸ ἓνα ἔξω ἀπὸ τὸν ἄλλο, καὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα εἶναι ὑποταγμένο στὸ ἄλλο. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴ φύση, μὴ ὄντας ὁ ἴδιος παρὰ φύση: ἄρα δὲν μπορεῖ νά εἶναι ὁ σκλάβος της.

Ποιά εἶναι λοιπὸν ἡ σημασία τῶν λέξεων: πολεμᾶν, κυριαρχεῖν τὴ φύση; Ἐδῶ κεῖται μιὰ αἰώνια παρανόηση πού ἔχει τὴν ἐξήγησή της στὴ διπλῆ ἔννοια πού συνήθως ἀποδίδουμε στὴ λέξη φύση. Τὴ μιὰ φορὰ τὴ θεωροῦμε σὰν τὸ παγκόσμιο σύνολο τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ὄντων, καθὼς καὶ τῶν φυσικῶν νόμων ἔναντιον τῆς φύσης, μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, εἶπα, δὲν μπορεῖ νά ὑπάρξει πάλη: ἀφοῦ περιβάλλει καὶ περικλείει τὸ πᾶν εἶναι ἢ ἀπόλυτη παντοδυναμία, τὸ μοναδικὸ ὄν. Τὴν ἄλλη φορὰ, ἐννοοῦμε μὲ τὴ λέξη φύση τὸ σύνολο κατὰ περισσότερο ἢ ὀλιγώτερο ὀλιγοστεμμένο, τῶν φαινόμενων, τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ὄντων πού περιβάλλουν τὸν ἄνθρωπο, μὲ μιὰ λέξη τὸν ἐξωτερικὸ του κόσμο. Ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἐξωτερικῆς φύσης, ἢ πάλη εἶναι ὄχι μόνον δυνατὴ, εἶναι μοιραία ἀναγκαία, μοιραία ἐπιβεβλημένη ἀπὸ τὴ παγκόσμια φύση σὲ κάθε τι πού ζεῖ, σὲ κάθε τι πού ὑπάρχει· διότι κάθε ὄν πού ὑπάρχει καὶ πού ζεῖ, καθὼς τὸ παρατήρησα ἤδη, φέρνει μέσα του τὸ διπλὸ αὐτὸ νόμο: 1ο νά μὴ μπορεῖ νά ζήσει ἔξω ἀπὸ τὸ φυσικὸ του περιβάλλον ἢ τὸν ἐξωτερικὸ του κόσμο· 2ο νά μὴ μπορεῖ νά διατηρηθεῖ σ' αὐτὸν παρὰ ὑπάρχοντας, ζώντας εἰς βάρος του, παλαίοντας συνεχῶς ἔναντιον του. Ὡστε εἶναι αὐτὸ τὸν κόσμο, ἢ αὐτὴ τὴ φύση τὴν ἐξωτερικὴ, πού ὁ ἄνθρωπος, ὄπλισμένος μὲ ιδιότητες καὶ χαρακτηριστῆρες πού τὸν ἐπροίκισεν ἢ παγκόσμια φύση, μπορεῖ καὶ ὀφείλει νά νικήσει, μπορεῖ καὶ ὀφείλει νά κυριαρχήσει· γεννημένος σὲ μιὰ ἐξάρτηση στὴν ἀρχὴ σχεδὸν ἀπόλυτη αὐτῆς τῆς ἐ-

ξωτερικῆς φύσης, ὀφείλει νὰ τὴν ὑποτάξει μὲ τὴ σειρά του καὶ νὰ κατακτήσει ἀπέναντί της τὴν ἴδια του ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνθρωπότητά του.

Πρὶν ἀπὸ κάθε πολιτισμὸ καὶ κάθε ἱστορία, σὲ μιὰ ἐποχὴ ἄκρως ἀπομακρυσμένη καὶ κατὰ τὴ διάρ- κεια μιᾶς περιόδου χρόνου πού μπορεῖ νὰ διήρκεσε δὲ ξέρεи κανεὶς πόσες χιλιάδες χρόνια, ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπῆρξε τίποτα στὴν ἀρχὴ παρὰ ἓνα ἄγριον κτῆνος μέσα σὲ τόσα ἄλλα ἄγρια κτῆνη, — ἓνας γοριλλας ἴσως, ἢ ἓνας συγγενὴς πολὺ στενὸς τοῦ γοριλλα. Ζῶο κρεοφάγο, ἢ μᾶλλον παμφάγο, ἦταν θέβαια πλέον φαγάδικος, πλέον σκληρός, πλέον ὠμὸς ἀπὸ τοὺς ἐξαδέλφους τοῦ ἄλλων εἰδῶν. Κατέστρεφε καθὼς ἐκεῖνα καὶ ἐργάζονταν καθὼς ἐκεῖνα. Τέτοια ὑπῆρξε ἡ περίφημη αὐτὴ κατάστασις τῆς ἀθωότητος, πού μᾶς ἐγκωμιάζουν ὅλες οἱ θρησκείαι, ἡ ιδεώδης κατάστασις πού τόσον τὴν ἐπαίνεσε ὁ Ζὰν Ζὰκ Ρου- σῶ. Τί τὸν ἔβγαλε ἀπὸ αὐτὸν τὸν ζωϊκὸν παράδεισον; Ἡ προοδευτικὴ του διάνοια πού ἐπεδίδετο φυσικά, ἀναγκαστικὰ καὶ μεταβατικὰ στὴ ζωϊκὴ του ἐργα- σία. Ἄλλὰ σὲ τί συνίσταται ἡ πρόοδος τῆς ἀνθρώ- πινῆς διάνοιας; Ἀπὸ τὴν τ υ π ι κ ῆ ἄποψις συνί- σταται πρὸ πάντων στὴ πῶ ἀναπτυγμένη συνῆθεια τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἀποκτᾶται μὲ τὴν ἐξάσκησις τῆς σκέψεως καὶ στὴ συνείδησις πῶ ἀκριβὴ καὶ πῶ διαυ- γή τῆς ἴδιας ἐνέργειας. Ἄλλὰ κάθε τι πού εἶναι τυ- πικὸ δὲν ἀποκτᾶ μιὰ πραγματικότητα ὅποιαδήποτε παρὰ σχετιζόμενον μὲ τὸ ἀντικείμενό του; καὶ ποῖο εἶναι τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς τῆς τυπικῆς ἐνέργειας πού ὀνομάζουμε ἢ σκέψιν; Ὁ πραγματικὸς κόσμος. Ἡ ἀνθρώπινη διάνοια δὲν ἀναπτύσσεται, δὲν προοδεύει παρὰ μὲ τὴ γνώσις τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πραγμα- τικῶν γεγονότων μὲ τὴ μελετημένη παρατήρησις καὶ μὲ τὴν ἐξακρίβωσις ἐπὶ πλέον, καὶ πλέον πλήρη καὶ λεπτομερῆ τῶν σχέσεων πού ὑπάρχουν ἀναμεταξύ τους, καὶ τῆς κανονικῆς συνέχειας τῶν φυσικῶν φαι-

νομενων, τῶν διαφορων τάξεων τῆς ἐξέλιξής τους, ἤ, μὲ μιὰ λέξη, ὅλων τῶν νόμων πού τοὺς εἶναι ἴδιοι. Μιὰ πού ὁ ἄνθρωπος ἀπέκτησε τὴ γνώση αὐτῶν τῶν νόμων, στοὺς ὁποίους ὑπόκεινται ὅλες οἱ πραγματικές ὑπαρξεις, συμπεριλαμβανόμενης καὶ τῆς δικῆς του, διδάχθηκε κατ' ἀρχὴν νὰ προβλέπει μερικὰ φαινόμενα, πράγμα πού τοῦ ἐπιτρέπει νὰ προλαβαίνει ἢ νὰ προφυλάσσεται ἔναντι ἐκείνων τῶν συνεπειῶν τοὺς πού θὰ μπορούσαν νὰ τοῦ εἶναι δυσάρεστες ἢ βλαβερές. Ἐπι πλέον, αὐτὴ ἡ γνώση τῶν νόμων πού προηγούνται στὴν ἐξέλιξη τῶν φυσικῶν φαινόμενων, ἐφαρμοσμένη στὴ μυώδη ἐργασία του καὶ στὴν ἀρχὴ καθαρὰ ἐνστικτώδης καὶ ζωϊκῆ, τοῦ ἐπιτρέπει μὲ τὸ καιρὸ νὰ ὠφελεῖται ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἴδια φυσικὰ φαινόμενα καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα τῶν ὁποίων τὸ σύωλο ἀποτελεῖ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο καὶ τὰ ὅποια τοῦ ἦταν στὴν ἀρχὴ τόσο ἐχθρικά, μὰ, πού χάρη σ' αὐτὴ τὴν ἐπιστημονικὴ κλειψιά, τείνουν στὸ νὰ συμβάλλουν γενναῖα στὴ πραγματοποίηση τῶν σκοπῶν του.

Γιὰ νὰ δώσω ἓνα παράδειγμα πολὺ ἀπλό, ἔτσι εἶναι πού ὁ ἄνεμος, πού στὴν ἀρχὴ τὸν ἔσπαγε μὲ τὴ πτώση τῶν δέντρων πού ξερίζωνε μὲ τὴ δύναμή του, ἢ πού ἀναποδογύριζε τὴν ἄγρια καλύβα του, ὑποχρεώθηκε ἀργότερα νὰ ἀλέσει τὸ στάρι του. Ἔτσι εἶναι πού ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τὰ πιὸ καταστρεπτικά, τὸ πῦρ, μὲ τρόπο διευθετημένο. ἔδωκε στὸν ἄνθρωπο, μιὰ ζεστασιὰ εὐεργετικὴ καὶ μιὰ τροφὴ λιγώτερο ἄγρια, πιὸ ἀνθρώπινη. Ἐχει παρατηρηθεῖ πὼς οἱ μαῖμουδες οἱ πιὸ ἔξυπνες, ὅταν ἡ φωτιὰ ἀναφτεῖ, ξέρον νὰ τὴν πλησιάσιν γιὰ νὰ ζεσταθοῦν, ἀλλὰ καμμιὰ ἀπ' αὐτὲς δὲν κατόρθωσε ποτὲ ν' ἀνάψει μιὰ ἢ ἴδια, οὔτε κἂν νὰ τὴν διατηρήσει, ρίχνοντας νέα ξύλα. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ἐπίσης πὼς πολλοὶ αἰῶνες περάσαν, προτοῦ ὁ ἄνθρωπος, ἄγριος καὶ τόσο λίγο ἔξυπνος ὅσον οἱ μαῖμουδες, μάθει τὴν τέχνη αὐτὴ τὴν τόσο στοιχειώδη σήμερα, τόσο κοινὴ καὶ συγχρό-

νωσ τόσο πολύτιμη νὰ συδαβλίξει καὶ νὰ χειρίζεται τὴ φωτιά γιὰ τὴ δική του χρῆση. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἀρχαῖες μυθολογίες δὲν ἔλειψαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀποθεώσουν τὸν ἄνθρωπο ἢ μᾶλλον τοὺς ἀνθρώπους πού ἐγνώρισαν οἱ πρῶτοι νὰ τὸ χρησιμοποιοῦσιν. Καί, γενικώτερα, ὀφείλομε νὰ ὑποθέσουμε πὼς οἱ τέχνες οἱ πῶ ἀπλές, καὶ πού ἀποτελοῦν σήμερα τὶς βάσεις τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας τῶν πληθυσμῶν τῶν λιγώτερο πολιτισμένων στοίχισαν μεγάλες προσπάθειες ἐφεύρεσης στὶς πρῶτες γενεές τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν ἀτελειστικὴ βραδύτητα τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης κατὰ τοὺς πρῶτους αἰῶνες τῆς ἱστορίας, σὲ σύγκριση μὲ τὴ ταχεῖα σημερινὴ ἐξέλιξη.

Τέτοιος λοιπὸν εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος μετέβαλε καὶ ἐξακολοθεῖ νὰ μεταβάλλει, νὰ νικᾷ καὶ νὰ κυριαρχεῖ τὸ περιβάλλον του, τὴν ἐξωτερικὴ φύση. Εἶναι, μὲ μιὰ ἐπανάσταση ἐναντίον τῶν νόμων τῆς παγκόσμιας φύσης, ἡ ὁποία, περιλαμβάνει κάθε τι πού ὑπάρχει, ἀποτελεῖ ἐπίσης τὴ φύση του; Τὸ ἐναντίον, εἶναι μὲ τὴ γνώση καὶ τὴ παρατήρηση τῆ πῶ σεβάσμια καὶ τῆ πῶ ἀκριβόλογη αὐτῶν τῶν νόμων πού φθάνει, ὄχι μόνον νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὸ ζυγὸ τῆς ἐξωτερικῆς φύσης, ἀλλ' ἀκόμα καὶ νὰ τὴν ὑποτάξει, τουλάχιστον ἐν μέρει, μὲ τὴ σειρὰ του.

Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀρκεῖται σ' αὐτὴ τὴ δράση ἀπάνω στὴ φύση τὴ καθαρὰ ἐξωτερικὴ. ὄντας μιὰ διάνοια, ἱκανὴ νὰ συλλάβει ἀφηρημένα τὸ ἴδιο του σῶμα καὶ τὴν ἴδια του προσωπικότητα, καὶ νὰ τὰ θεωρήσει σὰν ἓνα ἀντικείμενο ἐξωτερικόν, ὁ ἄνθρωπος, πάντα ὄνθούμενος ἀπὸ μιὰν ἀνάγκη σύμφυτη στὸ εἶναί του, ἐφαρμόζει τὸν ἴδιο τρόπο, τὴν ἴδια μέθοδο, γιὰ νὰ τροποποιήσῃ, διορθώσῃ, τελειοποιήσῃ τὴ φύση του. ὄντας ἓνας φυσικὸς ζυγὸς ἐσωτερικὸς τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ἐπίσης νὰ ἀπωθήσῃ. ὄ ζυγὸς αὐτὸς τοῦ παρουσιάζεται στὴν ἀρχὴ μὲ τὴ

μορφή τῶν ἀτελειῶν καὶ τῶν ἀδυναμιῶν του ἢ καὶ καὶ ἀκόμη τῶν ἀτομικῶν του ἀσθενειῶν, τόσο σωματικῶν, ὅσο πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν κατοῦσαν ὑπὸ τῆ πρὸ γενικῆ μορφῆ τῆς κτηνωδίας του ἢ τῆς ζωωδίας του, παραβαλόμενη μὲ τὴν ἀνθρωπότητά του, ἡ τελευταία αὐτὴ πραγματοποιούμενη μέσα του βαθμιαία, μὲ τὴν ὁμαδικὴ ἀνάπτυξη τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος.

Γιὰ νὰ πολεμήσει αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴ σκλαβιά, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἐπίσης ἄλλο μέσον ἀπὸ τὴν ἐπισημητικῶν φυσικῶν νόμων πού διευθύνουν τὴν ἀτομικὴ του ἐξέλιξη καὶ τὴν ὁμαδικὴ του, καὶ ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης τόσο εἰς τὴν ἀτομικὴν του ἀνατροφὴν (χάρις εἰς τὴν ὑγιεινὴν, τὴ γυμναστικὴ τοῦ σώματός του, τῶν παθῶν του, τοῦ πνεύματός του καὶ τῆς θέλησῆς του, καὶ χάρις σὲ μιὰ μάθηση ὀρθολογικὴ) ὅσον εἰς τὴν διαδοχικὴν ἀλλαγὴ τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος. Διότι ὄχι μόνον ὁ ἴδιος, σὰν ἄτομο, ἀλλὰ τὸ κοινωνικόν του περιβάλλον ὁλόκληρο, αὐτὴ ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία τῆς ὁποίας εἶναι τὸ ἄμεσον προϊόν, δὲν εἶναι μὲ τὴ σειρά της, τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἓνα προϊόν τῆς παγκόσμιας καὶ παντοδύναμης φύσης, ἐξ ἴσου καὶ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ τὶς μυρμηγκιές, τὶς κυψέλες, τὶς δημοκρατίες τῶν καστόρων καὶ ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη τῶν ζωικῶν συνεταιρισμῶν καὶ τὸ ἴδιο πού αὐτοὶ οἱ συνεταιρισμοὶ ἀναμφισβήτητα σχηματίστηκαν καὶ ζοῦν ἀκόμα σήμερον σύμφωνα μὲ νόμους φυσικοὺς πού τοὺς εἶναι ἰδιαίστες, τὸ ἴδιο ἢ ἀνθρώπινη κοινωνία, σὲ ὅλες τὶς φάσεις τῆς ἱστορικῆς της ἐξέλιξης, ὑπακούει, χωρὶς νὰ παίρνει εἶδηση ἢ ἴδια τοῦ πράγματος, τὸ συχνότερο, σὲ νόμους πού εἶναι ἄλλο τόσο φυσικοὶ ὅσον οἱ νόμοι πού διευθύνουν ζωϊκοὺς συνεταιρισμούς, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς ὁποίους μέρος τουλάχιστον τῆς εἶναι ἀποκλειστικῶς σύμφυτοι. (1) ἄνθρωπος, ἀπὸ ὅλη του τῆ

φύση τόσον ἔξωτερικὴ ὅσο καὶ ἐσωτερικὴ, δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ ἓνα ζῶο τὸ ὁποῖο, μόνο χάρις σὲ μιὰν ὄργάνωση πρὸς τέλεια τοῦ ἐγκεφάλου του, εἶναι προικισμένο μὲ μιὰ πρὸς μεγάλη δόση διάνοιας καὶ συναισθημάτων ἀπὸ τὰ ζῶα τῶν ἄλλων εἰδῶν. Ἐποὶ λοιπὸν ἡ βάση τοῦ ἀνθρώπου, σὰν ἄτομο εἶναι τελείως ζωϊκὴ, ἐκείνη τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ ζωώδης ἐπίσης. Μόνον, ἐπειδὴ ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου-ἄτομο εἶναι προοδευτικὴ, ἡ ὄργάνωση τῆς κοινωνίας αὐτῆς πρέπει νὰ εἶναι ἐπίσης. Ἡ π ρ ὀ ὀ ρ ο ς εἶναι ἀκριβῶς ὁ φυσικὸς θεμελιώδης νόμος καὶ ἀποκλειστικῶς σύμφυτη μὲ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία.

Ἐναντιῶντας λοιπὸν ἐναντία στὸν ἑαυτό του καὶ ἐναντία στὸ κοινωνικὸ του περιβάλλον, τοῦ ὁποίου εἶναι καθὼς τὸ εἶπα, τὸ ἄμεσον προῖον, ὁ ἀνθρώπος, ἂς μὴ τὸ ξεχνᾶμε ποτέ, δὲν κάνει ἄλλο παρὰ νὰ ὑπακούει ἀκόμα σὲ νόμους τῆς φύσης πού τοῦ εἶναι ἴδιοι, καὶ πού ἐνεργοῦν μέσα του μὲ μιὰ ἀλύγιστη καὶ ἀκαταμάχητη ἀνάγκη. Τελευταῖο προῖον τῆς φύσης ἀπάνω στὴ γῆ, ὁ ἀνθρώπος συνεχίζει, γιὰ νὰ πῶ ἔτσι, μὲ τὴν ἀτομικὴ του καὶ κοινωνικὴ του ἐξέλιξη, τὸ ἔργο της, τὴ δημιουργία, τὴν κίνηση καὶ τὴ ζωὴ. Οἱ σκέψεις του καὶ οἱ πράξεις του οἱ πρὸς ἔξω, οἱ πρὸς ἀφρημένους, καὶ κατὰ τοῦτο, οἱ πρὸς ἀπομακρυσμένους ἀπὸ κείνο πού κοινῶς καλοῦμε φύση, δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ νέες δημιουργίες της καὶ ἐκδηλώσεις. Ἐναντι αὐτῆς τῆς παγκόσμιας φύσης, ὁ ἀνθρώπος δὲν μπορεῖ λοιπὸν νὰ ἔχει καμμιά σχέση ἔξωτερικὴ μήτε σκλαβιάς, μήτε πάλης, διότι φέρνει μέσα του αὐτῆς τὴ φύση καὶ δὲν εἶναι τίποτα ἔξω ἀπ' αὐτήν. Ἄλλὰ μελετώντας τοὺς νόμους της, συνταυτιζόμενος μὲ κάποιον τρόπο μαζί τους, μεταβάλλοντάς τους μὲ ἓνα τρόπο ψυχολογικόν, ἴδιο στὸν ἐγκέφαλό του, σὲ ιδέες καὶ πεποιθήσεις ἀνθρώπινες, ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὸ τρι-

πλὸ ζυγὸ πού τοῦ ἐπιβάλουν ἐν πρώτοις ἢ ἐξωτερικὴ φύση, κατόπιν ἢ ἴδια του φύση ἀτομικὴ ἐσωτερικὴ, καὶ τέλος ἢ κοινωνία τῆς ὁποίας εἶναι τὸ προῖόν.

* * *

Ἔστερα ἀπ' ὅλα ὅσα εἶπα, μοῦ φαίνεται φανερὸ πὼς καμμιά ἐπανάσταση ἐναντίον ἐκείνου πού ὀνομάζω ἢ αἰτιατικότητα (CAUSALITE) ἢ ἢ παγκόσμια φύση δὲν εἶναι δυνατὴ στὸν ἄνθρωπο: τὸν περικλείει, τὸν εἰσχωρεῖ ἄλλο τόσο ἔξω ἀπ' αὐτὸν ὅσο καὶ μέσα του, ἀποτελεῖ τὸ εἶναι του. Ἐπαναστατώντας ἐναντίον τῆς θὰ ἐπαναστατοῦσε ἐναντίον τοῦ ἴδιου ἑαυτοῦ του.

Εἶναι φανερὸ πὼς εἶναι ἀδύνατο στὸν ἄνθρωπο νὰ συλλάβει καὶ μόνον τὴν ἀδύνατη σκέψη ἢ νὰ αισθανθεῖ τὴν ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας ἐπανάστασης, ἀφοῦ, μὴ ὑπάρχοντας ἔξω ἀπὸ τὴ παγκόσμια φύση καὶ φέροντάς τιν μέσα του, βρισκόμενος σὲ κάθε στιγμή τοῦ βίου του σὲ πλήρη ταυτότητα μαζί της, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ μήτε νὰ αισθανθεῖ τὸν ἑαυτόν του ἀπέναντί της σὰν ἓνα σκλάβο. Τὸ ἐναντίον, μιλώντας καὶ οἰκειοποιούμενος, γιὰ νὰ πῶ ἔτσι, μὲ τὴ σκέψη τοὺς αἰώνιους νόμους αὐτῆς τῆς φύσης, — νόμους πού ἐκδηλώνονται ἐξ ἴσου καὶ σὲ ὅτι ἀποτελεῖ τὸν ἐξωτερικὸ του κόσμου καὶ στὴν ἴδια του ἀτομικὴ ἀνάπτυξη: σωματικὴ, πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ, — εἶναι πού κατορθώνει νὰ ἀποσεισεί βαθμηδὸν τὸ ζυγὸ τῆς ἐξωτερικῆς φύσης, ἐκείνων τῶν φυσικῶν του ἀτελειῶν, καὶ καθὼς θὰ τὸ δοῦμε ὑργότερα, ἐκεῖνο μιᾶς κοινωνικῆς ὀργάνωσης ἐξουσιαστικὰ συνταγμένης.

Ἄλλὰ τότε πὼς μπόρεσε νὰ ἀναβλύσει μέσα στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα αὐτὴ ἢ ἱστορικὴ σκέψη τοῦ χωρισμοῦ τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὴν ὕλη; Πῶς ὁ ἄνθρωπος

κατώρθωσε να συλλάβει αυτή την αδύνατη προσπάθεια, τὴ γελοία, ἀλλ' ἐπίσης ἱστορική, μιᾶς ἐπανάστασης ἐναντίον τῆς φύσης; Αὐτὴ ἡ σκέψη καὶ αὐτὴ ἡ προσπάθεια εἶναι σύγχρονες τῆς ἱστορικῆς δημιουργίας τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ· ὑπῆρξε τὸ ἀναγκαῖο συμπέρασμα τῆς. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐνόησε στὴν ἀρχὴ μὲ τὴ λέξη «φύση» παρὰ ὅ,τι ὀνομάζουμε φύση ἐξωτερική, συμπεριλαμβανόμενου τοῦ σώματός του· καὶ ἐκεῖνο ποῦ ὀνομάζουμε ἢ παγκόσμια φύση, τὸ ὀνόμασε «Θεός»· ἀπὸ τότε οἱ νόμοι τῆς φύσης κατέστησαν, ὄχι νόμοι σύμφυτοι, ἀλλ' ἐκδήλωσες τῆς θείας θέλησης, ἐντολὲς τοῦ Θεοῦ, ἐπιβεβλημένες, στὴ φύση καὶ στὸν ἄνθρωπο. Κατόπιν, ὁ ἄνθρωπος, παίρνοντας τὸ μέρος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ποῦ δημιούργησε ὁ ἴδιος, ἐναντίον τῆς φύσης καὶ ἐναντίον τοῦ

ΣΗΜ. — Τὸ Ζωϊκότητα καὶ Ἀνθρωπότης, ποῦ δημοσιεύσαμε εἶναι ἓνα ἀπλὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ ἓνα ἔργο τοῦ Μπακουνὶν ποῦ ἔχει σὰν τίτλο: **CONSIDERATIONS PHILOSOPHIQUES SUR LE FANTOME DIVIN, SUR LE MONDE REEL ET SUR L'HOMME**. Ἡ κεντρικὴ σκέψη ὅλου αὐτοῦ τοῦ ἔργου εἶναι ἡ ἐξῆς, ὅπως τὴν ἐκθέτει, ἀλλοῦ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας:

«Τρία στοιχεῖα ἢ, ἂν θέτε, τρεῖς θεμέλιες ἀρχὲς ἀποτελοῦνε τοὺς κύριους ὅρους ὅλης τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης, στὴν ἱστορία, τόσον ἀτομικῆς ὅσο καὶ ὁμαδικῆς: 1ο ἡ ἀνθρωπίνη ζωϊκότητα, 2ο ἡ σκέψη καὶ 3ο ἡ ἐπάστασις. Στὴ πρώτη ἀνταποκρίνεται τέλεια, ἡ ἰδιωτικὴ καὶ ἡ κοινωρικὴ οἰκονομία· στὴ δευτέρῃ ἡ ἐπιστήμη· στὴν τρίτῃ ἡ ἐλευθερία».

Ἄς σημειώσουμε ἀπλὰ ὅτι ἡ ἀντίληψη αὐτὴ τῆς ἱστορίας εἶναι πολὺ κιὸ πλατυὰ ἀπὸ κείνη τοῦ Κάρλ Μάρξ τὴν ὁποίαν ἀκριβῶς ὁ Μπακουνὶν πολεμᾷ σ' ἐκεῖνο ποῦ ἔχει τὸ ἀπόλυτο, σὰν θεωρία.

1) Φιλοσοφικὲς θεωρήσεις γιὰ τὸ θεῖο φάντασμα, τὸν πραγματικὸ κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον.

2) Θεὸς καὶ κράτος σελ. 15 ἐκδ. Διεθν. Βιβλιοθήκης.

ἰδδίου ἑαυτοῦ του, κήρυξε τὴν ἐπανάσταση ἑναντίον
της καὶ θεμελίωσε ἔτσι τὴν πολιτικὴν καὶ κοινω-
νικὴν του σκλαβιά.

Τέτοιο ὑπῆρξε τὸ ἱστορικὸ ἔργο ὅλων τῶν θρη-
σκευτικῶν δογμάτων καὶ λατρειῶν.

Βιογραφική σημείωση τῆς μεταφραστῆ γιὰ τὸν ΜΠΑΚΟΥ-
ΝΙΝ*. — Δὲν περνᾷ ἀπὸ τὴν ἰδέα μας νὰ συνοψίσουμε σὲ μιὰ
μικρὴ σελίδα μιὰ ζωὴ ἀγωνιστῆ καὶ ἥρωα ὅπως ὑπῆρξεν ὁ
Μπακούνιν. Ἀφήνοντας λοιπὸν κατὰ μέρος τὸ σχεδὸν μυθώ-
δη βίο του, ἀρκούμεθα στὸ νὰ κοῦμε, ὅτι ὁ Μιχαὴλ Μπακούνιν,
γεννήθηκε τὸ Μάιο τοῦ 1814 στὸ Πριαμουτσίνο, χωριὸ τοῦ
Τσέρ. Μελέτησε τὴ φιλοσοφίαν στὸ Βερολίνο (1841), κατό-
πιν μετέβη στὸ Παρίσι ὅπου συνεδέθη μὲ τὴ Γεωργία Σάνθ
(ποῦ εἶτανε ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὶς ἰδέες τοῦ Πιέρ Λερού4)
καὶ μὲ τὸ Προυτόν. Τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον γεγονός τῆς ζωῆς τοῦ
Μπακούνιν εἶναι ἡ ρήξις του μὲ τὸν Κάρλ Μάρξ, συνέπεια
τῆς ὁποίας ἦταν ἡ ἰδρυσις τῆς Φεδερατικῆς γυρασιαστικῆς,
ἡ ὁποία ἀκολούθησε τὶς ἰδέες τοῦ Μπακούνιν καὶ ὑπῆρξε ἡ
κοιτίδα τοῦ ἀναρχικοῦ κόμματος, ποῦ ἀνεπτύχθηκε κυρίως
στὶς λατινικὰς χώρας (Γαλλία, Ἰταλία, Ἰσπανία). Ὁ Μπα-
κούνιν πέθανε στὰ 1876 στὴν Ἑλβετία.

Πιστεύουμε πὼς γιὰ πρώτη φορὰ δημοσιεύεται μετάφρα-
σις τοῦ Μπακούνιν στὰ ἑλληνικά. Τὸ ὄνομά του ὅμως δὲν εἶ-
ναι ἐντελῶς ἀγνωστο. Στὰ 1896 οἱ ἀναρχικοὶ τῆς Ἑλλάδας
εἶχαν ἀναγγεῖλαι μιὰ μετάφρασις τοῦ ἔργου τοῦ Μπακούνιν:
«Ὁ Θεὸς καὶ τὸ Κράτος».

3) Κυκλοφόρησε σὲ χειρόγραφο σὲ μετάφρασις Δ. Ἀρ-
γέλλου. Γιάν. Κορδάτου «Ἰστ. τοῦ ἔργ. κινήματος στὴν Ἑλ-
λάδα» σελ. 84.

4) Πιέρ Λερού· Γάλλος κοινωνιολόγος, σαϊναμονιστῆς
(1797-1871). Ἐξῆρσε ἐξόριστος ἀπὸ τὸ 1851 ὡς τὸ 1869.

3) Τοῦ μεταφραστῆ Γιωργ. Βρισμιτζάκη.

ΖΩΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ

Ο άνθρωπος είναι αναγκασμένος να κατακτήσει την ελευθερία του, η συντέλεση αυτού του άθλου δεν είναι μόνο ένα έργο διανοητικό και ηθικό, είναι προπάντων στην τάξη του χρόνου όσο και από την άποψη της λογικής μας ανάπτυξης, ένα έργο υλικής χειραφέτησης.